

Boško PEŠIĆ (ur.), *O slobodi*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2022., 253 str.

Sloboda, pojmovno nerijetko prisutna inspiracija brojnih knjiženo-umjetničkih djela, kao i utjecajan 'cilj' niza povijesno važnih pothvata, samim time slovi i kao višestruko filozofski tematiziran pojam. Stog se sloboda nameće kao sveprisutan pa čak i integrativan dio društva i samog čovjeka te je upravo svojom obuhvatnošću izazvala i brojna tumačenja te 'misaone zapise'. Također, etimološki sloboda podrazumijeva širi raspon značenja, što upravo pojedinačnim iskustvom čovjek može i potvrditi. Dakle, može se utvrditi da je tematiziranje slobode neiscrpan izvor promišljanja, ali i pisanih riječi, zbog čega nastaje i zbornik *O slobodi* urednika Boška Pešića. Zbornik je oživotvoren poticajem trećeg okupljanja studenata i profesora filozofije u spokojnim i inspirativnim dijelovima park-šume Jankovac u Parku prirode Papuk. Takvo spokojno mjesto, u kojem se stvara mogućnost iskustva slobodoumlja, plodonosno je stvorilo ideju stvaranja zbornika koji bi razmatrao i danas filozofijski relevantno pitanje slobode. Upravo predgovorom (7-9) zbornika urednik čitatelju omogućuje pojmovni uvod u po-

jam slobode te sažetim prikazom uvid u bogatu povijest govora, ideje i filozofijske misli o slobodi, kojima otvara temu nadalje istraženu u dvanaest radova sadržanih u ovom zborniku. Nakon predgovorom iskazanog poticaja stvaranja zbornika, Pešić se ukratko sadržajno osvrće na tematske cjeline, odnosno pristupe samom pitanju slobode u radovima, uz popratnu misao kako bi i sami radovi bili riječima iskazane ideje slobode.

Prvim tekstom zbornika »O povijesti pojma slobode« (11-27) Line Veljaka započinje se razgovor o slobodi prikazom ključnih trenutaka u povijesno-filozofijskom bavljenju i mišljenju ideje te pojma slobode zapadnog svijeta. Prikazujući ideje i pojmovna određenja slobode od antike i judeokršćanskog razumijevanja slobode do modernog pitanja slobode, Veljak ukazuje na suvremeni problem dvojake rasprave o slobodi, dakle rasprave o individualnoj slobodi te društvenim i povijesnim pretpostavkama slobode ljudskog bića (24), uz prateće pitanje slobodnog tržišta i kapitala. Nadalje, tekstom naslova »Filozofija kao znanost slobode

de« (29-54) Igor Mikecin analizira Hegelovo poimanje slobode kroz filozofiju kao sistem koji je kao takav znanost slobode. Predstavljajući Hegelovo poimanje slobode trodiobom njegova sistema, Mikecin naglašava moment ozbiljenja i sebeotkrivanja slobode kroz apsolutni duh na način filozofije. Filozofija kao znanost slobode time nije određena svojom predmetnošću, već rasvjetljuje ozbiljenje slobode kao bit duha (53). Sljedećim radom Marijan Krivak pojam biopolitike kao politike života razlaže Espositovom dekonstrukcijom pojmova suverenosti, vlasništva te posebno naglašeno slobodom. Naslov teksta, »Biopolitika i/vs. sloboda. O dispozitivima i mogućnosti(i) zajednice danas s obzirom na pojmove *liberty* i *freedom*« (55-62), upućuje na problematiku koja je ukazana navedenom dekonstrukcijom pojma slobode koja, sada razložena na pojmove *liberty* i *freedom*, postavlja pitanje preostale moći slobode koja (možda) jest sam život (61). Razlikovanjem pojma *liberty* kao liberalne kovine koja ograničava slobodu u korist »sigurnosti«, što se pojavljuje na način mnogostrukosti određenih sloboda, od pojma *freedom* koji stoji kao »istinska« sloboda, Krivak postavlja pitanje preostalog smisla slobode. »Nesloboda slobode« (63-83), rad Martine Volarević, analizira odnos čovjekove slobode spram nužnosti nagonске tjelesnosti. Volarević analizira čovjekovu individualnu slobodu u odnosu sa zahtjevom za zadovoljenjem nagona pomoću usporedbe Gehlenova

i Freudova određenja čovjekova odnošenja spram 'kočenja', odnosno spram vlastite odgode zadovoljenja nagona. Nastavljajući na navedenu osobitost čovjeka, postavlja se pitanje uloge institucija kao odgojnih ustanova u vidu postavljanja očekivanih načina ponašanja i ophođenja, što se nastavlja razmatranjem odnosa suvremene kulture i nametanja objekata želja koje čovjeka »nagone«. Boško Pešić u tekstu »Estetika slobode« (85-95) egzistencijalno razmatra djelo slobode pri čemu sloboda dolazi nakon svojevrsnog oslobođenja od normi, dogmi i nametanja, što estetiku slobode povezuje na estetiku otpora. Dakle, estetika slobode postavlja pitanje takve pojavnosti slobode, odnosno mogućnosti sagledavanja slobode kao/ kroz djela na način uzvišenosti. Tekst Aleksandre Golubović naslovljen »Lica i naličja slobode u odgoju« (97-119) iznosi aspekte uloga slobode i načina pristupa pojmu slobode u odgoju i obrazovanju. Pitanje praktične primjene promišljanja i svijesti o slobodi odnosi se i na način razumijevanja pojma slobode te pojmovnog određenja takve pojave. Golubović podrobnom analizom načina, mogućnosti i važnosti razvijanja svijesti o slobodi otvara pitanje slobodnog i moralnog djelovanje te adekvatnog pristupa takvom problemu. Tomislav Žigmanov u radu »Sloboda i krivnja. Jaspersovo razumijevanje pojmova krivice i odgovornosti« (121-145) utemeljuje razmatranje slobode ocrtavanjem samog pojma krivnje. Žigmanov stoga

krivnjom, kao primarnim pitanjem Jaspersova razlaganja 'duhovne situacije', odnosno kao pitanjem razlaganja onovremene situacije duha u kojem se dokinula sloboda, upućuje čitatelja na Jaspersovu nakanu stvaranja konkretnog suočavanja njemačkog naroda s nelagodnom prošlosti i vladajućim duhom 'velikog zla'. Radom se, prema tome, iz Jaspersove 'duhovne situacije' ekstrahira sloboda i odgovornost kao one *supripadne* čovjeku, ali i kao one pretpostavke nastanka zbiljske čovjekove krivnje, a samim time i 'krivnje građana'. Sljedeći rad zbornika nosi naslov »Egzistencijalnost slobode kod Jaspersa« (145-163) autora Damira Sekulića, koji pobliže razmatra prethodno ukazanu Jaspersovu pripadnost slobode čovjeku, odnosno Sekulić radom ukazuje na slobodu kao mogućnost otvorenosti čovjeka spram transcendencije. U nakani iskazivanja čovjekove 'otvorenosti' Sekulić prikazuje oprečna poimanja egzistencije i transcendencije kojima iskazuje paradoksalno-harmoničnu »nedovršivost čovjekove konačnosti«, a tu istu oprečnost potkrjepljuje Jaspersovom *duhovnom situacijom* nasuprot Plessnerovu *condicio humanom*. Sekulić, prema tome, usmjerava rad prema prikazu slobode kao čovjekova nužnog bijega od bivanja ogoljenom, iz smisla izmještenom preživljavajućom jedinkom. »Sloboda i eksperiment. Problematika epistemičke slobode u vidu hermeneutike znanost« (163-183) Mislava Uzunića rad je kojim se odmiče prethodno proble-

matiziranje slobode u vidu poimanju egzistencijala te uključuje razmatranje slobode u jednom nedvojbeno ključnom dijelu čovjeka i čovječanstva – sloboda u vidu znanosti i znanja uz isticanje uloge hermeneutike znanosti u takvom odnošenju. Uzunić, kako i ističe u sažetku rada, primarno razmatra pojam epistemičke slobode »koji se odnosi na napetost između čovjeka i svijeta« (163), a nedostatak znanstvenih teorija oblikuje hermeneutičkim ukazivanjem na nužnost uključivanja interpretativne naravi u istraživanja gdje samo razmatranje epistemičke slobode ukazuje na problem ograničenja te utječa prethodno utvrđenih znanja, odnosno tradicija. Goran Kardaš i Ivana Buljan radom »Sloboda i problem djelovanja iz azijskih perspektiva – Buddha i Konfucije« (183-213), unose zborniku bogat osvrt na poimanje slobode u pregledu istočne filozofije i misli, a mudrosti Buddhe i Konfucija ističu kao relevantne za upućivanje čitatelja na samo viđenje odnosa slobode i djelovanja iz »azijskih perspektiva«. Kardaš i Buljan iznose 'dodirne točke' prikazanih mislioca, a njihove 'poveznice' primarno iskazuju u uviđanju zajedničke pozicije kompatibilizma, kojom bi se njihovo shvaćanje slobode, odnosno čovjekova slobodnog djelovanja i volje, smjestilo u oblik 'mekog' determinizma. Stoga autori iznose konkretne dodirne točke Buddhe i Konfucija te prema tome utvrđuju da je čovjekova mogućnost slobode u skladu s prirodnim poretком te

da ju je moguće i 'samokultivirati'. Daria Rupčić Kelam radom »Filozofija ljubavi. Ljubav kao stvaralaštvo, sloboda u trajanju te izgradnja« (213-233) prikazuje bitan odnošaj ljubavi i slobode u kojem je sloboda žarište ljubavnog *sebeslobodenja*, ali i utemeljenje mogućnosti dokučivanja onih najviših ideja ljubavi »koja je kod Platona povezana s idejom *Dobra i Istine*« (231). Rupčić Kelam radom upućuje kako je poimanje ljubavi nedovoljno filozofijski istraženo s obzirom na to da je ljubav ključna u ljudskom stvaralaštvu, odnosno u takvom načinu oslobađanja. Posljednji rad zbornika simbolično zatvara tematiziranje slobode upravo svojim eshatološkim pristupom odnosu slobode i smrti, a takvu problematiku iznosi rad Ive Mršić Felbar »Jesmo li slobodni umrijeti? Neki aspekti tematiziranja smrti i slobode u suvremenoj katoličkoj eshatologiji« (233-253). Mršić Felbar iskazuje kako je najvidljivija poveznica slobode i smrti utemeljena upravo na moralno-teološkom prikazu smrti kao posljedice grijeha. Međutim, ono primarno pitanje koje autorica naslovno postavlja, pitanje *Jesmo li slobodni umrijeti?*, Mršić Felbar smješta u elaboraciju slobode kao čimbenika otvorenosti primitka

smrti te, pobliže, ljudsku smrtnost povezuje sa slobodnim prihvaćanjem potencijalne onostranosti.

Kako je navedeno u predgovoru zbornika – »nema slobode mišljenja bez mišljenja slobode« (9) tako su i sami radovi zbornika tematski ukazali na iskazanu uredničku misao. Prema tome, radovi su, u skladu s ozračjem u kojem je nastala ideja zbornika, ocrtali mogućnost iskustva slobode čitatelju radova upravo svojim 'slobodnim filozofiranjima slobode'. Dakle, radovi su obuhvatili brojna tematski različita, a filozofijski potkrijepljena tumačenja slobode te su ujedno prikazali i objedinjenje s povijesnim, antropološkim, psihoanalitičkim, teološkim i sl. aspektima, zbog čega su se istaknule široke disciplinarne mogućnosti takvog problematiziranja. Nedvojbeno je izazovno kohezivno prikazati pluralitet teme kao što je sloboda, međutim zbornik je uspješno obuhvatio i prenio niz gledišta i danas aktualnog poimanja slobode. Zbornički radovi podobni su iskazati humanistički usmjerene ideje tumačenja slobode, a njihovim iščitavanjem će se, kako je u sličnom duhu naveo i urednik u Predgovoru, raditi na konstantom sudjelovanju u ozbiljenju ideje slobode.

Lucija Leventić